

spoznanje, da je leta 1945 večji del italijanskega Trsta zagovarjal priključitev k Jugoslaviji. Od tega je ostala parola o sedmi federativni republiki v sklopu Jugoslavije. Torej navdušenje in sovražnost znotraj večinskega italijanskega naroda. Na eni strani naklonjenost, na drugi strani odpor do vsega, kar je slovenskega in slovanskega: jugoslovanske čete so oskrunile sveto italijansko zemljo. Zato enačenje Slovencev s komunizmom: slavocomunisti. Po drugi strani pa lahko rečemo, da se Slovenci niso znali izkazati, ko so bili na oblasti, niso znali najti skupnega jezika z Italijani. Tako je na eni strani vseeno prevladoval "prastrah" pred Slovenci in Slovani, na drugi strani pri Slovencih pa prepričanje, da so boljši od Italijanov, čeprav so se le-ti čutili vzvišeni nad Slovenci in Slovani.

Dodatno so zanimivi izseki iz italijanskega nacionalističnega tabora, iz tabora primorskih politikov (narodnjakov in katoliških izobražencev), ki so prepričano podpirali protifašistični in osvobodilni boj, nasprotovali pa sodelovanju OF z italijanskimi levičarskimi in delavskimi krogi. Pri vprašanju izseljevanja so pravilni zaključki, da emigracija ni bila sad samo političnih dogajanj, temveč tudi ekonomskih. Še in še bi dobili utrinkov, ki so se iskrili v tisti dobi pod vplivom političnih, nacionalnih in ideoloških interesov.

Za zaključek lahko še enkrat potrdim, da je knjiga Nevenke Troha celovit prikaz prve povojne dobe v Trstu in na Primorskem. Pridružujem se tudi mnenju, ki ga je zapisal Aleš Gabrič v Prispevkih za novejšo zgodovino da je "avtorica naša najboljša poznavalka specifičnosti primorskega razvoja v omenjenem času". Še toliko bolj ta ocena velja po objavi ocenjevane knjige. Pričakujemo da bo v kratkem izdala novo knjigo, ki bo še bolj dopolnila sliko primorske in slovenske zgodovine ter obenem prispevala k boljšemu poznavanju (skupne) zgodovine na tem mejnem območju, ki ga je tako močno zaznamovalo stoletje, ki se izteka. Vse skupaj pa naj teži k temu, da se slovenski, italijanski in hrvaški zgodovinarji še bolj povežejo in čim bolje opišejo v bistvu del svoje lastne preteklosti, ki je obenem skupna.

Milan Pahor

Vostočnaja Evropa v dokumentah rossijskih arhivov 1944-1953 gg. Sibirskij hronograf, Moskva-Novosibirsk, Tom I, 1944-1948 gg., 1997, 986 str.; Tom II, 1949-1953 gg., 1998, 1005 strani

---

Pri preučevanju zgodovine konca druge svetovne vojne in leta po njej s(m)o se morali zgodovinarji pri vprašanjih mednarodne politike bolj ali manj opirati na zahodne arhivske vire, kajti dokumenti vzhodne velesile Sovjetske zveze so bili do pred kratkim po večini nedostopni. Toda v zadnjem desetletju smo lahko tudi v ruski historiografiji brali vrsto izvornih znanstvenih člankov, pri katerih je bilo zabeleženo, da so nastali na temelju primarnih arhivskih virov.

Odpiranje ruskih arhivov (po besedah ruskih kolegov gre sedaj pot že spet v nasprotno smer) se odraža tudi v novih zbirkah arhivskih virov. Pri dveh obsežnih publikacijah, ki sta izšli v zadnjih dveh letih, so združili moči Institut slavjanovedenija i balkanistiki, Rossijskij centr hranenija i izučenija dokumentov po novejšji istoriji in Gosudarstvennij arhiv Rossijskoj Federaciji. Na skupno približno

dva tisoč stranih so objavili 645 različnih dokumentov o stališčih Sovjetske zveze na politični razvoj v vzhodnoevropskih državah in njeni vlogi pri oblikovanju nastajajočih držav ljudske demokracije v nov politični blok pod hegemonijo Sovjetske zveze v prvih letih hladne vojne. Gre za dokumente, ki so bili v preteklosti hranjeni "pod posebnim režimom".

Pojem vzhodna Evropa so pisci uvodne besede opredelili kot geopolitični pojem za sovjetski blok, oblikovan po 2. svetovni vojni. Začetek prvega obdobja je postavljen v zadnje leto vojne, ko se je začel z Rdečo armado po vzhodni Evropi širiti sovjetski politični vpliv, njegov konec pa v leto 1948, ko so se v teh državah na oblasti že utrdile komunistične stranke. V drugi fazi 1949-1953 so avtorji poudarili politično in zlasti gospodarsko preoblikovanje vzhodnoevropskih držav na temelju leninsko-stalinske teorije. To obdobje štejejo ruski zgodovinarji za čas najbolj odkritega pritiska in diktata sovjetske strani na življenje v drugih državah vzhodne Evrope, ki so ga izvajali prek posebnih svetovalcev, ki so bili nameščeni v komunističnih državah (razen seveda Jugoslavije, ki so jo pred tem že zapustili). Konec obdobja, zajetega v dveh zbirkah virov, je postavljen v čas Stalinove smrti, ki je bil korak v novo etapo odnosov med Sovjetsko zvezo in satelitskimi državami.

Originali dokumentov, objavljenih v teh publikacijah, se hranijo v različnih moskovskih arhivih in pojasnjujejo težave, ki jih je imela sovjetska diplomacija z uveljavljanjem svoje volje v vzhodni Evropi. Objavljene so beležke sovjetskih diplomatov o pogovorih z voditelji vzhodnoevropskih držav, poročila veleposlanštev zunanjemu ministrstvu, dnevniški zapiski, diplomatske note, telegrami in podobno gradivo, ki nastaja v mednarodnih odnosih med tesno sodelujočimi državami. Dokumenti zgovorno pričajo o vlogi sovjetske diplomacije v političnem in gospodarskem razvoju vzhodnoevropskih držav po koncu 2. svetovne vojne. Sovjetski politiki so kolegom v satelitskih državah "svetovali" pri vseh pomembnejših odločitvah, se zanimali za najmanjše podrobnosti o političnem položaju, moči opozicije in vplivih zahodnih držav na področju, ki so ga spreminjali v izključno svojo interesno sfero. Na preveč samostojna razmišljanja posameznih voditeljev se je Sovjetska zveza po ustanovitvi Informbiroja odzvala s pritiskom na partijska vodstva Jugoslavije, Poljske, Madžarske in Češkoslovaške. Zaradi Titove nepopustljivosti nam je seveda najbolj znan sovjetsko-jugoslovanski spor, ki je bil tudi opomin za ostale, ki so bili tako kot jugoslovansko partijsko vodstvo spomladi 1948 deležni hudih kritik, ki so sedaj objavljene na enem mestu.

Problematika, orisana v objavljenih dokumentih, je zelo raznolika in jo je težko na kratko opisati, saj se dotika vseh žgočih političnih vprašanj, s katerimi so se v prvem povojnem obdobju ukvarjale komunistične države. Dokumenti pričajo o načinu prevzema oblasti, vprašanju načrtanja novih meja, problematiki preseljevanja manjšin v matične države, o "nasvetih" sovjetskih diplomatov za zavrnitev Marshallovega načrta, politično-ideoloških kritikah na račun posameznih partij ipd. Za nas so seveda najbolj zanimivi dokumenti, ki pojasnjujejo sovjetsko-jugoslovanske odnose. Teh je na začetku nekoliko manj, saj je bila Jugoslavija prva vzhodna država, ki je prevzela sovjetski družbeni model in s tega vidika za "velikega brata" ni bila sporna ali problematična. Zato pa se gostota dokumentov o Jugoslaviji stopnjuje z zaostrovanjem odnosov v naslednjih letih.

Prvi dokument, ki govori o Jugoslaviji, je tako že iz aprila 1944 dnevniški zapis Molotova o pogovorih z Djilasom in Terzićem med njunim obiskom v Moskvi. Iz vojnih dni je še daljši zapis pogovora Stalina s Hebrangom o vojaških problemih in odnosih z Bolgarijo in Albanijo iz januarja 1945 in pogovor Molotova s Šubašičem aprila 1945. Iz prvega povojnega leta se več dokumentov dotika vprašanj volitev v Jugoslaviji, slabljenja opozicije in načrtovanja nove ustave, jugoslovanska problematika pa je zajeta tudi v dokumentih sosednjih držav, npr. Bolgarije, ko so njeni predstavniki spregovorili o možnostih ustvarjanja južnoslovanske federacije. Velik del dokumentov iz prvih povojnih let nosi podpis sovjetskega veleposlanika v Beogradu ali njegovih sodelavcev, ki so pridno zapisovali vse, kar se je pomembnega dogajalo okoli njih. Zabeležili so tudi takšne stvari, ki sicer običajno niso zapisane na papirju in o katerih lahko le sklepamo; takšna je npr. zabeležka veleposlanika Lavrenteva iz julija 1947 o telefonskem pogovoru s Kardeljem, ko sta se pogovarjala o možnostih pristopa k Marshalllovemu načrtu. Seveda ne manjkajo pomembni dogodki iz leta 1948, o katerih govori dober ducat dokumentov.

V drugi knjigi virov je dokumentov o Jugoslaviji manj, saj je nivo diplomatskih odnosov zelo padel, sekretarji in atašeji, ki so še bili v Beogradu, pa so bolj poročali o pogovorih z nižjimi jugoslovanskimi funkcionarji in kolegi iz drugih vzhodnoevropskih diplomatskih predstavništav. "Velikih" političnih tem ni več, saj sta se sovražni strani dogovarjali o "manj pomembnih" vprašanjih, npr. o vračanju ljudi iz tujine v domovino, o jugoslovanskih diplomatih v Moskvi in sovjetskih v Beogradu itd. Kolikor sem uspel pregledati številne dokumente, pa nam zaenkrat še vedno ostaja odprto vprašanje, ali je (in seveda kdaj) Sovjetska zveza resno načrtovala vojaško intervencijo na Jugoslavijo. Očitno bo treba na resnejši odgovor na to vprašanje počakati vse dotlej, ko bodo dostopni še arhivi ruskega obrambnega ministrstva.

Na koncu obeh knjig sta imensko kazalo in seznam objavljenih dokumentov, na koncu druge knjige pa še pregled dokumentov za obe knjigi po državah. Že iz imenskega kazala je razvidno, kdo je v kakšni državi kaj pomenil in je bil za sovjetsko stran primeren sogovornik. Med jugoslovanskimi politikami je seveda največkrat omenjen Tito, v prvi knjigi še Kardelj in nekoliko manj Djilas, od vodilne četverice pa je bil seveda kot sogovornik pri načrtovanju najpomembnejših političnih odločitev najbolj neprimeren Ranković. Od opozicijskih voditeljev sta največkrat omenjena Šubašič in Jovanović.

Izdaja sovjetskih dokumentov bo nepogrešljiv pripomoček vsakega raziskovalca političnega razvoja in mednarodnih odnosov po 2. svetovni vojni, z našega ožjega vidika gledano tudi jugoslovanskega notranje- in zunanjepolitičnega razvoja. Že branje opisa dokumentov na koncu obeh knjig nas seznanja z osnovnimi problemi vzhodnoevropskih držav in nam osvetljuje tudi jugoslovansko vlogo v mednarodnih odnosih in v dvostranskih odnosih s Sovjetsko zvezo. Ta plat odnosov, pa je bila v zgodovinske delih iz prejšnjih desetletij izrazito podrejena političnim vidikom jugoslovanske ali sovjetske strani (s prve zlasti v delih Save Kržavca in Dragana Markovića, pri drugih v delih Jurija Stepanovića Girenka). Upamo lahko le, da se bodo ruski kolegi odločili nadaljevati z delom in da se ne bodo ustavili le pri teh dveh knjigah, ki dokazujeta, da se v moskovskih arhivih skrivajo še bogati zakladi.

Aleš Gabrič